
ריפוי בעיסוק באוכלוסייה במצבי מצוקה – תיאור מקרה של סדנת התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית לנערות השוהות בהשמה חוץ-ביתית

מרב פורת

מרב פורת, OT, MSc, מרפאה בעיסוק ומדריכה, מטפלת בהתמקדות (Focusing Oriented Therapy), בית ספר "אהבה" משרד החינוך, כפר ביאליק. meravigold@gmail.com

---

מילות מפתח: נערות במצבי סיכון, גיל התבגרות, מיניות, ריפוי בעיסוק

תקציר

מבוא: נערות במצבי מצוקה על רקע של הזנחה סביבתית ורגשית סובלות מאי צדק והדרה עיסוקית (הגבלת זכות האדם להשתתף בחופשיות בעיסוקיו), המביאים לקשיים תפקודיים הקשורים בתהליכי ההתבגרות ובייחוד בהתבגרות המינית. לריפוי בעיסוק יכולת ייחודית לקדם אוכלוסייה זו מעצם השימוש בכלי הטיפול המשקם של איתור וחשיפה לעיסוק משמעותי ומתן גישה לעצמאות בתפקודי היום-יום. מטרת הסדנה המוצגת במאמר זה לסייע לנערות במצבי מצוקה בגיל התבגרות, בתהליכי חקירה וגיבוש זהות ובהבנת צרכיהן כמתבגרות וכנשים, דרך אמצעים בויקה תפקודית, לצורך קידום עצמאותן בתחום העיסוק של מיניות. **מעריך הסדנה:** הקבוצה מנתה ארבע נערות בגילאי 13-14 שנים. המערך כלל שיתוף במעגל הקשבה, דיון בתוכן מובנה ותרגולו ולסיום, ריקוד חופשי. ההתערבות התפקודית אפשרה למשתתפות מרחב בטוח לשיתוף בנושאים אינטימיים כגון הגיל המתאים לקיום יחסי מין, תכנון ילודה והשוואת נתיב חייהן לזה של אמן. **דיון ומסקנות:** לשיח התפקודי פוטנציאל גבוה להפחתת חרדה ולעידוד לשיח אינטימי, פתוח וחומל בנושא הרגיש של התבגרות ומיניות. ההתמקדות בתפקודים בתחום העיסוק של מיניות משמשת פתח להמשך התערבות בתחומי הכנה לחיים כגון אוריינטציית עתיד, סגנון עצמי ותקשורת בין-אישית. **השלכות:** למקצוע הריפוי בעיסוק פוטנציאל רב בהתערבות בתחום עיסוק של מיניות ובמתן שירות משמעותי לאוכלוסייה במצבי מצוקה ודרך כך קידום הצדק העיסוקי בחברה כולה. מומלץ לחקור ולפתח מודלים להתערבות בריפוי בעיסוק בנוגע לאוכלוסיות במצבי מצוקה ולתחום העיסוק של מיניות.

תודות: המחברת מבקשת להודות לנערות שהשתתפו בסדנה על התובנות, השיתוף והחשיפה הכנה שחלקו באומץ רב. כמו כן, תודתי נתונה לתמי גרוספלד, האחראית על צוות הריפוי בעיסוק בבית ספר "אהבה", שהאירה את עיניי לחשיבות השמעת קולן של אלה שאין מי שיעשה זאת בעבורן.

מבוא

(לדוגמה, כתלמידות, כמשתתפות בחוגים לפי תחומי עניין) עקב היותן חשופות למצבי מצוקה במשפחה ובחברה. הן נחשבות לאוכלוסייה בסיכון גבוה בשל השתייכותן לשלוש קבוצות סיכון: (1) גיל ההתבגרות, שהוא שלב בעל פוטנציאל משברי; (2) מגדר, על משמעותיו ההבנייתיות מבחינה חברתית; ו-(3) אוכלוסיות מצוקה ברמה הסוציו-אקונומית (ברגר ושכטר, 1987; ברקוביץ'-רומנו, קרומר-נבו וקומס, 2013). התע"ס קובע יעדים לטיפול בצעירות הכוללים, בין היתר, העצמה, הוצאה ממעגל הפגיעה והאלימות, חיזוק היכולת לפתח קשרים וצבירת התנסויות חיוביות לרכישת אמן וביטחון (תע"ס 17.1 למדיניות הטיפול בנערות וצעירות, 2008).

התבגרות מינית אצל נערות במצבי מצוקה

גיל ההתבגרות הוא שלב מעבר רגיש ומאתגר מילדות, בדרך לגיבוש זהות של בוגר האחראי ומודע לצרכיו ומתפקד לפיהם. התבגרות מינית היא חלק ממעגל החיים וכוללת תהליכים ושינויים פיזיולוגיים, המתרחשים בין הילדות לבגרות כחלק מתהליכי חקירה והגדרת זהות של המתבגר (Johnson, Blum, & Cheng, 2014). בספרות יש הסכמה באשר למאפיינים ייחודיים של התבגרות הנערה במצבי מצוקה, בהם לחצים פסיכולוגיים וחברתיים, המביאים למצבים מתוחים ומלאי קונפליקט ומובילים לרוב לביטוי מצוקה המופנים כלפי עצמן (רסנר וועירא, 2014). נמצא כי בקרב נערות המטופלות בשירותי הרווחה, 51% סובלות מאלימות מילולית, 31% מאלימות פיזית, 29% מאלימות מינית ו-10% מגילוי עריות (כאהן-סטרבצ'נסקי, יורוביץ', קונסטנטינוב ואפרתי, 2005). הדבר משפיע, בין היתר, על תהליך ההתבגרות המינית ועל פניות המתבגרת לחקור את זהותה בדרך מיטיבה.

ישראל של שנות האלפיים יש יותר מ-360,000 ילדים ובני נוער בסיכון ובמצבי מצוקה המוגדרים כמצויים במצבים המסכנים אותם במשפחתם או בסביבתם (משרד הרווחה - סקירת השירותים החברתיים, 2016). ארבעים ושניים אחוזים מקרב ילדים ובני נוער אלו הם ילדות ונערות. יש כמה דרכי התערבות לסיוע לאוכלוסייה זו ובהן הפניה למסגרות של השמה חוץ-ביתיות כגון פנימייה, משפחות אומנה או מרכזי חירום. ילד יופנה למסגרת חוץ-ביתית מסיבות הקשורות בו או במשפחתו, סיבות המסכנות אותו או שאינן מאפשרות את התפתחותו התקינה. מטרת ההשמה להעניק לילד מסגרת חינוכית-טיפולית בטוחה, שתענה על צרכיו (משרד הרווחה - סידור חוץ ביתי, 2018).

אוכלוסיית נערות במצבי מצוקה

תקנון עבודה סוציאלית (תע"ס), המתווה את מדיניות משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים לטיפול בנערות, מגדיר נערה במצב מצוקה: "צעירה בין הגילאים 13-25, רווקה, שמאפייני התנהגותה הם הרס עצמי והיא נמצאת בהידרדרות או בסכנת הידרדרות, וחוותה בעבר אירועים טראומטיים נפשיים, רגשיים וחברתיים. בהגדרה זו נכללת נערה או צעירה שהייתה או עדיין קורבן לפגיעה מינית, קורבן לאלימות במשפחה ומחוצה לה, ונוקטת באחת או יותר מדרכי ההתנהגות הבאות: היפלטות חזרת ממסגרות לימודיות, שוטטות, בריחה מן הבית, התחברות לחברה עבריינית, קיום יחסי מין שאינם מובחנים, הריונות חוזרים, שימוש מזדמן בסמים ואלכוהול, הפרעות אכילה, דיכאונות וניסיונות אובדניים" (תע"ס 17.1 למדיניות הטיפול בנערות וצעירות, 2008). נערות במצבי מצוקה מתקשות במילוי תפקידים המקובלים לגילן

התבגרות והתבגרות מינית הם תהליכים מתהווים, המושפעים מן העבר, מן ההווה ומכוונים לעתיד. באוכלוסייה שחוותה חוויות טראומטיות יש נטייה לתבנית חשיבה הגנתית-הישרדותית (חיים באיום תמידי) שאינה מאפשרת פניות ללמידה וחקירה על העולם ועל עצמי (Lee, 2012). על כן, תפקודי חשיבה ניהוליים (executive functions), האחראים על יכולת תכנון ופתרון בעיות, בקרה, זימה, ויסות וגמישות מחשבתית ומשמשים את האדם בתהליכי למידה וחקירת הסביבה (Katz & Hartmann-Maeir, 2011), עלולים להיפגע בקרב אוכלוסיית נערות במצבי מצוקה. אחד מתהליכי החשיבה הניהוליים שעלול להיפגע הוא תהליך חשיבה של אוריינטציה עתיד. חיי הנערה במצבי מצוקה נתפסים כחסרי שליטה ולא צפויים ותמונת העתיד מטושטשת ואינה אופטימית ובטוחה כשל מתבגרת מאוכלוסייה רגילה. מצב כזה מקשה על פיתוח המיומנויות לחשיבה על תהליכי חיים עתידיים (אוריינטציה עתיד) (Seginer, 2008). מכאן, נראה כי נערות במצבי מצוקה חוות קושי ניכר לייצר תבניות חשיבה מותאמות בנוגע לעתידן ובמקביל, הן פחות פנויות ללמידת מיניותן וחקירתה. הדבר עלול להשפיע על תפקודן במהלך שלבי ההתבגרות בכלל, בהקשר למידת עצמאותן בתחומי עיסוק הקשורים בעיקר במיניות.

ריפוי בעיסוק ותחום עיסוק של מיניות

מצויים כמה מחקרים העוסקים בתחום המיניות באוכלוסייה המטופלת על ידי מרפאים בעיסוק. במחקר שבחן מודל התערבות למרפאים בעיסוק, הנוגע לפגיעה בתחום עיסוק של מיניות בטיפול בנפגעי חוט שדרה, מסיקים החוקרים כי על מרפאות בעיסוק לאמץ, כחלק מעבודה צוותית, תפקיד פעיל ומרכזי בייעוץ ובחינוך בתחום המיניות (McKenna & Summerville, 1998). במאמרם של סקלריו וסימו-אלגדו (Sakellariou & Simó, 2006a), מסיקים החוקרים כי לתחום המיניות משמעות רבה בהבניית זהותו של המטופל ובמידת עצמאותו בחיי היום-יום. על כן, יש לפעול לקידום עצמאות בהיבט הפיזי, הקוגניטיבי, החברתי והרוחני של מיניות. ואולם, העיסוק בתחום המיניות אינו פשוט למרפאות בעיסוק, הרואות בו תחום לגיטימי להתערבות - אך כמעט אינן כוללות אותו בשלבי האבחון וההתערבות, עקב היחס לנושא כ"טאבו" המעורר חשש ומבוכה במטפלת עצמה (McGrath & Sakellariou, 2016). אי-הכללת המיניות עלולה להוביל לתוצאות טיפול שאינן מתייחסות לכלל צורכי האדם ומרפאים בעיסוק עשויים למצוא את עצמם מחזקים סטריאוטיפ

התבגרות והתבגרות מינית הם תהליכים מתהווים, המושפעים מן העבר, מן ההווה ומכוונים לעתיד. באוכלוסייה שחוותה חוויות טראומטיות יש נטייה לתבנית חשיבה הגנתית-הישרדותית (חיים באיום תמידי) שאינה מאפשרת פניות ללמידה וחקירה על העולם ועל עצמי (Lee, 2012). על כן, תפקודי חשיבה ניהוליים (executive functions), האחראים על יכולת תכנון ופתרון בעיות, בקרה, זימה, ויסות וגמישות מחשבתית ומשמשים את האדם בתהליכי למידה וחקירת הסביבה (Katz & Hartmann-Maeir, 2011), עלולים להיפגע בקרב אוכלוסיית נערות במצבי מצוקה. אחד מתהליכי החשיבה הניהוליים שעלול להיפגע הוא תהליך חשיבה של אוריינטציה עתיד. חיי הנערה במצבי מצוקה נתפסים כחסרי שליטה ולא צפויים ותמונת העתיד מטושטשת ואינה אופטימית ובטוחה כשל מתבגרת מאוכלוסייה רגילה. מצב כזה מקשה על פיתוח המיומנויות לחשיבה על תהליכי חיים עתידיים (אוריינטציה עתיד) (Seginer, 2008). מכאן, נראה כי נערות במצבי מצוקה חוות קושי ניכר לייצר תבניות חשיבה מותאמות בנוגע לעתידן ובמקביל, הן פחות פנויות ללמידת מיניותן וחקירתה. הדבר עלול להשפיע על תפקודן במהלך שלבי ההתבגרות בכלל, בהקשר למידת עצמאותן בתחומי עיסוק הקשורים בעיקר במיניות.

מיניות (sexuality) היא מרכיב מרכזי בחיי האדם וחלק אינטגרלי מחוויותיו האנושיות בהקשר התרבותי שבו הוא חי. זהו מצב תודעתי המייצג את רגשות האדם בנוגע לעצמו, המגדר שאליו הוא/היא משויכים, הדרך שבה אדם מבסס מערכות יחסים והאופן שבו הוא/היא מבטאים אינטימיות זה כלפי זה (MacRae, 2010). לפי דוח של האגודה האמריקאית לרפואת ילדים (AAP - American Academy

(Wilcock, 2004). מבין מצבי "אי-צדק עיסוקי" יש קטגוריה של "הדרה עיסוקית", שעניינה דיכוי היוצר אי-שוויון בהזדמנויות לבחירה, חשיפה והתנסות בעיסוקים משמעותיים לאדם או לקהילה (Kronenberg, Algado, & Pollard, 2005). אי-צדק והדרה עיסוקית נגרמים מסיבות שאינן בהכרח בשליטת האדם, אלא מגורמים סביבתיים וחברתיים חיצוניים לו כגון מלחמה, מצב סוציו-אקונומי והגדרות חברתיות ופוליטיות של מגדר, דת ומעמד חברתי (Pollard, Kronenberg, & Sakellariou, 2008; Townsend & Wilcock, 2004).

עם הקבוצות המצויות בסיכון לחוות אי-צדק והדרה עיסוקית נמנים ילדים ובני נוער במצבי מצוקה (Kronenberg et al., 2005). לריפוי בעיסוק יכולת ייחודית לקדם ילדים ובני נוער אלו מעצם השימוש בכלי הטיפול המשקם של איתור וחשיפה לעיסוק משמעותי (Sakellariou & Simó Algado, 2006a). הטיפול דרך התכווננות לעיסוק משמעותי מאפשר לילדים ונוער במצבי מצוקה חוויית שליטה פנימית והעצמת הדימוי העצמי, לאחר שנים של היעדר חשיפה, מחברם לרוח הפנימית ולפוטנציאל שבהם וכך מקדם את תחושת רווחתם ופועל לקידום הצדק העיסוקי שנשלל מהם (Kronenberg et al., 2005).

אחד ההיבטים המרכזיים שנפגעים באוכלוסייה במצבי מצוקה הוא מידת הפניות ללמוד על עצמי ועל הסביבה עקב תחושת האיום והצורך התמידי להגן על עצמי ולשרוד את השעה (Lee, 2012). כפי שתואר, תפקודי חשיבה ניהוליים האחראים בין היתר על ויסות עצמי ומשמשים את האדם בתהליכי חקירת הסביבה ועצמו, עלולים להיפגע בקרב אוכלוסייה במצבי מצוקה (Toglià & Berg, 2013). במחקר שהשווה בין תפקודים ניהוליים של

תרבותי, ולפיו המיניות אינה משמעותית למטופל המתמודד עם הקושי (Sakellariou & Simó, 2006a). משם כך, יש לחקור כיצד המיניות משפיעה על ההשתתפות לאורך תקופות חיים ובמגוון אוכלוסיות. על מרפאים בעיסוק, השואפים לספק טיפול הוליסטי לכלול את תחום העיסוק של מיניות בשגרת עבודתם (חטר ישי, 2018; McGrath & Sakellariou, 2016; Pollard & Sakellariou, 2007).

ריפוי בעיסוק עם אוכלוסיית ילדים ובני נוער במצבי מצוקה

בבסיס פילוסופיית מקצוע הריפוי בעיסוק מצויה ההשקפה, כי רוח האדם משתקפת בכלל עיסוקיו (AOTA, 2014). כשאדם משתתף בשגרת היום-יום הכוללת בין השאר טיפול עצמי, עבודה, פנאי והשתתפות חברתית, הוא מעצב את תבנית נוף חייו וקובע מי הוא ולאן הוא חותר להגיע (Kielhofner, 2008).

לפי המודל התיאורטי (Model of MOHO Human Occupation), כשהשתתפות בשגרת היום-יום מדוכאת, נשללת מן האדם הזכות לאיכות חיים ולאפשרות לפתח את זהותו האישית (Kielhofner, 2008). שני מושגים מעולם המונחים המקצועי של הריפוי בעיסוק, העוסקים בהשפעת הדיכוי על ההשתתפות וחי האדם הם "אי-צדק עיסוקי" (Occupational Injustice) ו-"הדרה עיסוקית" (Occupational Apartheid). "אי-צדק עיסוקי" מוגדר כמצב שבו השתתפות בעיסוק משמעותי מוגבלת, אסורה או מנוצלת או כשעיסוק נכפה על האדם שלא מרצונו. הדבר פוגע בזכויות האדם הבסיסיות להשתתף בחופשיות בעיסוקו, מגביל את אפשרויותיו להגשים את עצמו ולחוש סיפוק פנימי, ופוגע באיכות חייו (Townsend & Townsend, 2008).

בעמידות (resiliency) וביכולת ההתאוששות בתהליכי השיקום וההחלמה באוכלוסייה זו (AOTA, 2018). כמו כן, יש ראיות מחקריות להצלחת תוכניות התערבות בריפוי בעיסוק בדגש על אמצעים תחושתיים לסייע בהקניית מיומנויות מודעות וויסות עצמי לילדים במצבי טראומה, אך נדרשת לכך הכשרה מעמיקה בהבנת הקשר המורכב בין טראומה ובין חישה (Fraser, MacKenzie, & Versnel, 2017). טוגליה וברג (Toglia & Berg, 2013), השוו תפקודים ניהוליים של בני נוער בסיכון לעומת בני נוער מסביבה נורמטיבית ובאו לידי מסקנה כי מרפאות בעיסוק הן בעלות הידע והמיומנויות המתאימים לסייע בקידום אוכלוסייה זו. הן ממליצות כי יותר מרפאות בעיסוק ישתלבו במתן שירות ופיתוח תוכניות התערבות בעבור בני נוער בסיכון.

לסיכום, אוכלוסיית נערות במצבי מצוקה מצויה במצב פגיע במיוחד לחוות אי-צדק והדרה עיסוקית על רקע מצבן המשפחתי, החברתי והמגדרי. הדבר עלול לפגוע במידת עצמאותן התפקודית וביכולתן להגשים את עצמן לאורך שלבי ההתפתחות הנורמטיביים בגיל ההתבגרות בכלל ובהקשר להתבגרותן המינית - בפרט. למקצוע הריפוי בעיסוק יש יכולת ייחודית לייצר התערבות בתחום העיסוק של מיניות ולקדם עצמאותן של אוכלוסיות במצוקה שחוו הדרה עיסוקית. מכאן עלה הצורך לפתח סדנה בנושא התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית, שתסייע לנערות במצבי מצוקה להגיע לרמת עצמאות מיטבית ותפעל לקידום הצדק העיסוקי שנשלל מהן.

בני נוער במצוקה ובין תפקודים ניהוליים של בני נוער מסביבה נורמטיבית נמצאו הבדלים בתפקודי חשיבה ניהוליים, התורמים לקשיי השתתפות של בני נוער במצבי מצוקה (Toglia & Berg, 2013). למרפאות בעיסוק הידע והמיומנויות לפיתוח ולהפעלה של תוכניות התערבות, ממוקדות במיומנויות הביצוע הניהוליות הנדרשות לאוכלוסייה במצבי מצוקה על מנת להיות מעורבת בעיסוקים המשמעותיים לה כמתבגרת ולהשתתף בהם באופן פעיל, מווסת ועצמאי (Toglia & Berg, 2013).

תוכניות התערבות לנערות במצבי מצוקה

ב-2005 פרסם מכון ברוקדייל דוח, המציג את החוזקות ואת החולשות של נערות בישראל. מסקנותיו מורות על כך, שתוכניות התערבות לנערות במצבי מצוקה צריכות לקדם את בריאותן, למנוע מצבי סיכון ולהיות מותאמות לגיל הנערות ומאפייניהן האישיים (כאהן-סטרבצ'נסקי, יורוביץ', קונסטנטינוב ואפרתי, 2005). בנושאים שהדוח מציין כמשמעותיים לטיפול מצויים תחומי בריאות הגוף והנפש, שימוש בסמים ואלכוהול, עישון וקיום יחסי מין מסכנים. ברקוביץ'-רומנו וזהבי (2014) סקרו תוכניות שפותחו בג'וינט אשלים לעבודה עם נערות במצבי מצוקה. לדוגמה, "מנטורינג" - הכשרת נערות שהיו במצוקה למנטוריות; מסגרת קהילתית של "בית חם ויוצר" ו"גוף נפש" - תוכנית המשתמשת בכלי של תנועה לפיתוח מודעות וחשיבה ביקורתית של הנערות. נמצא שתוכניות כגון אלו מסייעות לנערות במצבי מצוקה, וניתנה המלצה להמשיך ולפתח תוכניות חדשניות בנוסף לתוכניות הקיימות. לפי נייר עמדה של ה-AOTA בנושא אוכלוסיות במצבי פוסט-טראומה, מרפאות בעיסוק הן בעלות כישורים מתאימים לאתר צרכים ולהציב מטרות טיפול תומכות השתתפות, המביאות לעלייה

הסדנה מנתה עשרה מפגשים והיא נמשכה ארבעה חודשים במפגשים חד-שבועיים שארכו כשעה בכל פעם, והתקיימו בחדר הטיפול בריפוי בעיסוק.

תיאור סדנת התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית לנערות במצבי מצוקה

המסגרת הטיפולית

רציונל

כאמור במבוא, אוכלוסיית נערות במצבי מצוקה על רקע של הזנחה סביבתית ורגשית עלולה לסבול מקשיים תפקודיים הקשורים בתהליכי ההתבגרות ובפרט בהתבגרות המינית. כותבת המאמר פוגשת קשיים אלו בעבודתה כמרפאה בעיסוק עם נערות במצבי מצוקה קשים. קשיי תפקוד אלה באים לידי ביטוי החל מידע דל בשימוש באמצעי היגיינה במהלך הווסת עקב מחסור בדמות הורית שתסביר על כך, פער בהתאמת אופן הלבוש בהתאם לשינויים הפיזיולוגיים של הגוף המתבגר, בלבול בין דחף מיני לאופן ביטוי במערכת יחסים, ועד התפרצויות אלימות או פגיעה עצמית עקב מרחב מצומצם להבעת לבטים קיומיים. לפיכך, הכותבת יזמה והנחתה סדנת התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית. הסדנה הותאמה לצורכיהן של נערות במצבי מצוקה המתגוררות במסגרת השמה חוץ-ביתית.

פנימיית "אהבה" היא מסגרת השמה חוץ-ביתית מסוג פנימייה טיפולית חינוכית ובה מתגוררים כ-170 ילדים ובני נוער במצבי סיכון בגילאי 6-18 שנים. הפנימייה פועלת לפי המודל ה"משפחתוני" שלפיו זוג הורים מעתיקים את חייהם לפנימייה ומטפלים ב-13 ילדים ובני נוער. המשפחה משמשת מודל בעבור הילדים להתנהלות בית תקין והמדריכים מטפלים בילדים החל מן הצרכים הבסיסיים ועד הצרכים הנפשיים, המושתתים על מערכות יחסים וקשרים בין-אישיים (כפר ילדים ונוער אהבה - אודותינו, 2018). חלק מן התלמידים לומדים בבית הספר לחינוך מיוחד שבכפר "אהבה" ומיועד לילדים ובני נוער המוגדרים כסובלים מקשיים נפשיים ולקויות למידה מורכבות. בבית הספר ניתן, בין השאר, שירות טיפולי של צוות מרפאות בעיסוק.

מטרות הסדנה

לסדנה זו הוצבה מטרת על וממנה נגזרו ארבע מטרות לטווח ארוך.

מטרת על

משתתפות הסדנה ייחשפו, לאורך כל מפגשי הסדנה, למגוון תוכני התבגרות מינית, דימוי עצמי נשי ומיניות בריאה ולהשפעתם על התפקוד העצמאי בתחומי עיסוק של מיניות.

אוכלוסיית התלמידים שהמרפאות בעיסוק נפגשות איתם חוותה אי-צדק והדרה עיסוקית עקב סביבה מזניחה ופוגענית. לכן הטיפול מתמקד בליווי התלמידים במציאת עיסוקים המשמעותיים להם וחשיפה לעיסוקים בסיסיים שאינם מוכרים להם. במאמר זה תוצג סדנה בנושא התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית לנערות במצבי מצוקה הלומדות בבית הספר שיזמה והנחתה מרפאה בעיסוק (כותבת המאמר).

מאפייני הקבוצה

הקבוצה מנתה ארבע נערות בגילאי 13-14 שנים.

מטרות לטווח ארוך

תור, תוך אחיזת חפץ קבוע והעברתו ביניהן; (2) פעילות חווייתית הקשורה בנושאי ההתבגרות וההתבגרות המינית ודיון בתוכני הפעילות בקבוצה; (3) פעילות סיום, שבה רקדו הנערות ריקוד חופשי לצלילי שירים מרשימת שירים שהרכיבו לפי בחירתן. הסדנה נערכה בישיבה במעגל על מזרנים רכים וכריות.

תוכני הפעילות. תוכני הפעילות בסדנה היו מגוונים וכללו נושאים כגון: הגוף, התפקוד והמרחב הנפשי במעגל המחזור החודשי שלי, מהו הגיל לקיום יחסי מיני?, תכנון ילודה עתידית והשוואת נתיב חיי לזה של אמי. לצורך המחשת אופי העבודה והאמצעים שבהם נעשה שימוש בסדנה, יתוארו כאן שלוש פעילויות:

1. רישום רצף חיי. משתתפות הסדנה התבקשו לרשום את מהלך חייהן לפי רצף שנים, משנת לידתן ועד לשנה הנוכחית. כל משתתפת שיבצה על פני רצף השנים אירועים שאפיינו את מהלך חייה (כגון 'לידה', 'נפרדתי ממוצץ', 'גן', 'בית-ספר', 'יציאה לפנימייה', 'נפתח לי תיק במשטרה', 'בריחות', ו'מעבר לפנימייה חדשה').

2. התבוננות על מעגל המחזור החודשי. הנערות העלו צורך ניכר לשוחח על המחזור החודשי. לכן עסקנו במעגל המחזור ולמדנו את מאפייניו ושלבי השונים (ביוץ, וסת, שלבי המעבר ביניהם ומאפייניהם הפיזיולוגיים והתנהגותיים), כאמצעי לחיבור למחזוריות שמתרחשת בגוף הנערה בכל חודש, כמתבגרת וכאשה: מה קורה למחשבות, רגשות, מצב הרוח שלי לפני ואחרי הביוץ ובזמן הווסת? כיצד זה משפיע על התפקוד היום-יומי שלי? מהם דפוסי הביצוע המאפיינים את שגרת החודש שלי? מה אני יכולה ללמוד מכך על עצמי? הלימוד נעשה דרך סרטוט מעגל המחזור החודשי

1. יוצר מרחב בטוח לביטוי ולשיתוף של משתתפות הסדנה בנוגע להתמודדות עם גיל ההתבגרות וההתבגרות המינית, באמצעות ביסוס קשר ויחסי אמון לאורך כל מפגשי הסדנה.

2. משתתפות הסדנה יפתחו מימוניות ביצוע חברתיות בכלל ומימוניות לסנגור עצמי בפרט, ככלי להיעזר בו בזמני משבר וקושי בגיל ההתבגרות לאורך כל מפגשי הסדנה.

3. משתתפות הסדנה ייחשפו לאמצעים הנדרשים להתמודדות עם שינויים פיזיולוגיים בגיל ההתבגרות (לדוגמה, אמצעי ההיגיינה במהלך וסת) וילמדו להשתמש בהם אופן עצמאי לאורך שני מפגשים בסדנה.

4. משתתפות הסדנה יפתחו ויתרגלו מימוניות ביצוע ניהוליות כגון תכנון ובקרה עצמית, הנדרשות לפיתוח תפיסת אוריינטציית העתיד וקידום עצמאותן בתחומי עיסוק הקשורים בגיל ההתבגרות.

מהלך ההתערבות של הסדנה

המערך הטיפולי. איסוף המשתתפות נערך דרך שיחות עם מחנכות הכיתה והצעה אישית של המרפאה בעיסוק לנערות להשתתף בקבוצה. כל משתתפת נפגשה עם המנחה למפגש ראשוני פרטני בהמשך, נערכו המפגשים במסגרת קבוצתית. במהלך המפגש הראשוני, התבקשו המשתתפות להעלות תכנים שירצו לדבר עליהם בסדנה וחלק מנושאים אלה שולבו במהלכה. המערך הטיפולי כלל מהלך קבוע בכל מפגש: (1) שיתוף של המשתתפות במעגל הקשבה, במילה או בתחושה נוכחת ("מילה/תחושה שעולה בי ברגע זה") לפי

נראה כי המטרה הראשונה הושגה. המערך הטיפולי של הסדנה, על שלושת שלביו הקבועים, תרם להיווצרות מרחב בטוח ומוגן בעבור המשתתפות והן הראו נכונות גבוהה להגיע ולהשתתף בפעילות ולשתף בנושאים אינטימיים הקשורים בתהליכי ההתבגרות בכלל ובתחומי עיסוק של מיניות - בפרט. השימוש בסביבה פיזית של מורנים, כריות וישיבה במעגל תרמה לתחושת האינטימיות ושיח ב"גובה העיניים", שאפשר למשתתפות לשתף בתכנים קרובים לליבן. השימוש במעגל הקשבה כפתיח הצליח לגייס ולאסוף את המשתתפות מיום הלמידה המתרחש בבית-הספר, מחוץ לחדר הטיפול, אל עבר התכוננות לשיח ולפעילות החווייתית המתקיימת בתוכו. זאת ועוד, הדבר תרם להשגת מטרה 2 ולתרגול ולקידום מיומנויות תקשורת של שיח ושיחות עם ז'. הריקוד המשותף לצילילי שירים בבחירתן האישית של הנערות, שסיים כל מפגש, תרם לתחושת הלכידות ביניהן וההתקרבות אליי כמנחה ובהתאם - ליכולתן לבטוח במנחת הקבוצה.

מטרות 3 ו-4 הושגו באמצעות הפעילויות החווייתיות שהרכיבו את החלק האמצעי של מערכי המפגשים ותרמו לחשיפת הנערות לידע הקשור בתוכני ההתבגרות והמיניות בהתאם למהלך חייהן הייחודי, ולתרגול תפקודי של מיומנויות ניהוליות וחברתיות הנדרשות לתפקוד עצמאי במהלך גיל ההתבגרות וזמני משבר הקשורים בו (לדוגמה, כיצד לנהל את לוח הזמנים שלי בהתאם ללוח המחזור החודשי). שיבוץ אירועי חיים אישיים של כל נערה על גבי רצף השנים אפשר למשתתפות להתבונן על תהליך ההתבגרות שעברו מלידתן ועד הזמן הנוכחי. הן הפכו לעדות מבחון לנקודות משמעותיות בחייהן והדבר תרם להבנתן את תהליך ההתבגרות כתהליך מתמשך, שאינו שייך רק לכאן ועכשיו אלא מסתמך על עברן ופונה אל העתיד שהן

והוספת מאפייניו על גבי הסרטוט. בהמשך, נעשה שימוש בלוח שנה כאמצעי טיפולי בדגש על תפקוד ההפנמת מושגי מעגל המחזור האישיים של כל משתתפת. המשתתפות סימנו על גבי לוח שנה את תאריכי שלבי המחזור החודשי שלהן ולמדו לשער את זמני הביוץ והווסת, לבדוק ולהרהר על התנהלותן בזמנים אלה ולדון בהשלכות על תפקודן בחודש.

3. היא-סטוריה. למשתתפות הוצגו תמונות של דמויות מאתר היא-סטוריה (<https://herstory.co.il>), שמטרתן להפיץ ידע על תרומת נשים בהיסטוריה. המשתתפות התבקשו לתאר לפי תמונת הדמות בלבד, מי היא ומה לדעתן חוותה בחייה. לאחר השיתוף בקבוצה הוקרא תיאור פועלה של הדמות ונערכה השוואה בין התיאור שהושמע להנחות המוקדמות ולתיאורים שתיארו המשתתפות כאמצעי לבדוק הנחות ודעות קדומות הרווחות ביחס אליה. לדוגמה, דמות אישה צעירה שנתפסה אצל הנערות כחלשה התגלתה כמי שגדלה בפנימיות לאחר שעברה פגיעה מינית והיריון בלתי רצוי וכיום עומדת בראש ארגון סיוע הומניטרי בין-לאומי לילדים.

התרשמות מתוצאות הסדנה

מעקב אחר מהלך הסדנה ותוצאותיה נערך באמצעות יומן מעקב לא פורמלי, שבו פירטה המרפאה בעיסוק, מנחת הקבוצה, את מהלך המפגש והתכנים שהעלתה כל משתתפת. כמו כן, נערכו שיחות בעל-פה עם משתתפות הסדנה על משמעות ההשתתפות בסדנה לגביהן. בחלק זה תואר התרשמות זו ויש לסייגה בכך שהסדנה ארכה זמן מוגבל של ארבעה חודשים, מספר המשתתפות בה היה ארבע בלבד וכלי המדידה להערכת תוצאותיה אינם סטנדרטיים.

חייהן לאלו של אמן ושוחחו על הצורך לייצר לעצמן נתיב שונה מהן ועל האופן שבו ניתן לעשות זאת. אחת המשתתפות אף העלתה את החשש שגם לה "יציאו" את הילד הקטן מן הבית, כפי שקרה לאמה, וכיצד תוכל להימנע מכך.

לפי מטרות 1 ו-2 בתוכנית ההתערבות, במהלך הסדנה נוצר מרחב בטוח לביטוי ושיתוף בנוגע להתמודדות עם גיל ההתבגרות ועקב כך המשתתפות הצליחו לפתח מיומנויות תקשורת חברתיות ככלי להיעזר בו בומוני משבר וקושי בגיל ההתבגרות. הפעילויות החווייתיות באוריינטציה תפקודית תרמו ליצירת שיח עמוק, מורכב ואינטימי בין משתתפות הסדנה. הדבר אינו ברור מאליו כשמדובר בנערות במצבי מצוקה, שחוו מינקותן מערכות יחסים ראשוניות לא בטוחות עם מבוגרים ועקב כך - פגיעה ביכולת לשתף ולהנכיח את עצמן בתוך שיח (רסנר וזעירא, 2014). תכנים שעלו לאורך כל הפעילויות שימשו גם חלק מתהליך חקירה וגיבוש זהות נשית של המתבגרת, וגם תרגול של מיומנות חברתיות מסוג סנוגר וייצוג עצמי, המשמעותיות להתמודדות עם שלבי ההתבגרות בכלל וההתבגרות המינית - בפרט. כך לדוגמה נושא משמעותי שעלה בשיח היה דמויות גברים שונות בחייהן וניתוחן כהרסניות או כמיטיבות וכיצד אפשר לייצר תקשורת בריאה ומכבדת אל מול בן הזוג ואחריות משותפת על ניהול משק הבית.

לפי מטרות 3 ו-4 בתוכנית ההתערבות, המשתתפות נחשפו ולמדו להשתמש באופן עצמאי באמצעים הנדרשים להתמודדות עם שינויים פיזיולוגיים בגיל ההתבגרות ותרגלו מיומנויות ביצוע ניהוליות הנדרשות לפיתוח תפיסת אוריינטציה העתיד וקידום עצמאותן בתחומי עיסוק הקשורים בהתבגרות. השימוש בלוח שנה כאמצעי טיפול בדגש על תפקוד, עורר את ההתבוננות המודעת

צופות לעצמן. הדבר סייע לקדם ולפתח מיומנות של אוריינטציה עתיד, המשמעותית לדרך שבה המשתתפת, כנערה מתבגרת, תרצה לכוון את עיסוקיה העתידיים.

דיון

הסדנה שתוארה במאמר זה השתמשה באמצעים תפקודיים על מנת לטפל בנושא של התבגרות ותחומי עיסוק של מיניות עם נערות במצבי מצוקה. כל מטרות הסדנה שהוצבו הושגו, אבל ניכר כי יש צורך להמשיך בהתערבות מסוג זה כדי לבסס את תוצאות הסדנה ולהעמיקן. חשוב לסייג ממצאים אלה בכך שמשך הזמן שבו נערכה הסדנה ומספר המשתתפות בה היו צנועים והמצבים לא נמדדו בכלים סטנדרטיים.

האתגר המרכזי שעמד לפני המנחה לאורך הסדנה היה הנגשת ידע ותרגול תחום המיניות. זה תחום אינטימי, שאינו פשוט לשיתוף ותרגול בגילאי ההתבגרות בכלל, ובעבור נערות במצבי מצוקה שחוו פגיעה בתחום זה - בפרט (Couldrick, 2005). ואולם, לאורך הסדנה התבססה בהדרגה מטרת-העל, לחשוף את הנערות למגוון תוכני התבגרות מינית, דימוי עצמי נשי ומיניות בריאה והשפעתם על התפקוד העצמאי בתחומי עיסוק של מיניות. השימוש באמצעי תפקודי אפשר לקיים קריטריונים של אינטימיות וביטחון, הנדרשים בבואנו לייצר מרחב מתאים להתערבות בתחום העיסוק הרגיש והמורכב של מיניות. המשתתפות הצליחו לשתף בתכנים קרובים לליבן ולבדוק דרך השיח הקבוצתי, מהי משמעותה של ההתבגרות המינית בעבורן וכיצד היא משתקפת במהלך חייהן הייחודי, מה הן שאיפותיהן וכיצד היו רוצות לסלול את המהלך חייהן העתידי. לדוגמה, באמצעות סימון תאריכי המחזור החודשי על לוח השנה, המשתתפות השוו את קורות

אפוא יכולת לקדם מודל בריאות המסייע ליצירת תהליכי חקירה וגיבוש זהות. הדבר מעלה את רמת המודעות למשאבים וזכויות לשוויון הזדמנויות עיסוקי, ויכול לקדם את רמת בריאותן ורווחתן האישית של נערות במצב מצוקה.

השלכות יישומיות ותיאורטיות

ההמלצות להמשך לסדנה שהוצגה במאמר זה הן כי יש לתכנן ולייצר תוכנית בית-ספרית שנתית, שתרחיב את אורך הסדנה ואת היקף התכנים שלה. מומלץ להגדיל את מספר המשתתפות לשש, וכך לספק שירות רחב יותר לאוכלוסיית בית-הספר, אך עדיין לשמר את תחושת האינטימיות שבקבוצה. כמו כן מומלץ לאמוד את תוצאות ההתערבות של הסדנה דרך כלי הערכה סטנדרטיים.

תיאור המקרה של סדנה זו מחזק את הנאמר במחקרים שהראו, כי למרפאות בעיסוק יש תפקיד משמעותי בהנגשת הידע וקידום העצמאות בתחום עיסוק של מיניות בהיבטים תפקודיים של מיומנויות, הרגלים, שגרות ודפוסי ביצוע (חטר ישי, 2018; Mc Grath & Sakellariou, 2016). חשוב אפוא להמשיך ולהרחיב את מנעד המחקר והעשייה של מרפאות בעיסוק בתחום העיסוק של מיניות. חשוב לספק הדרכה במוסדות ההכשרה לריפוי בעיסוק כיצד להנגיש ברגישות ובאמפתיה את הידע והתרגול המתאים לקידום העצמאות בתחום עיסוק של מיניות במגוון אוכלוסיות, בהתאם לגיל ולשלב ההתפתחותי שבו הן מצויות, ולסייע בבירור ובהפחתת החשש לגעת בתחום זה. מומלץ שמרפאות בעיסוק ישתלבו בתכנון ובכתיבת תוכניות חינוך למיניות לילדים ונוער ויספקו את ההיבט התפקודי הייחודי למקצוע, שהוא תחום מומחיותן.

על עצמי בתקופת המחזור החודשי ואפשר לייצר פרספקטיבה והבנה על גורמי הסביבה הפיזיולוגיים המשפיעים על דפוסי הביצוע והאופן שבו הנערה מתפקדת במהלך החודש. פרספקטיבה זו מייצרת מרחק תודעתי ולכן מרחיבה תבניות חשיבה של הרגעה, המווסתות את תחושת האיום התמידי (מערכות האיום וההגנה ההישרדותיות) המאפיינת את המשתתפות המגיעות משגרת חיים של לחץ ומצוקה (Lee, 2012). הפעילות התפקודית בדגש על תפקודים ניהוליים (ניהול העצמי על גבי לוח שנה) הפחיתה אפוא את רמת הביקורתיות והשיפוטיות (המאפיינת את בני גיל ההתבגרות) ואפשרה עלייה במידת החמלה של הנערה כלפי גופה במהלך החודש וכלפי עצמה כאדם מתפקד בנסיבות המאפיינות שלבי התבגרות מינית בשגרת היום-יום. הדבר אפשר לנערות היוצרות של מרחב מוגן ורגיש בעבורן לעבד תכנים אינטימיים, מתוך נקודת מבט מעצימה ומלאת הערכה וחמלה כלפי עצמן. כך, לדוגמה, לאחר ההתבוננות על לוח השנה אחת הנערות שיתפה כי כעת היא יכולה להבין טוב יותר את עצמה ומדוע הייתה עצבנית בשבוע שעבר והיו לה יותר התפרצויות כעס במשפחתן. לאותה משתתפת נוצר מרחב להתבונן על תפקודה היום-יומי דרך ניתוח דפוסי המחזור החודשי הייחודיים לה ולקבלו בהבנה.

לסיכום, ניכר כי לשימוש בהפעלה באוריינטציה תפקודית יש פוטנציאל גבוה לשמש כאמצעי עקיף, המפחית חרדה (AOTA, 2018), ומעודד שיח פתוח וחומל בנושא הרגיש של התבגרות מינית והתבוננות על רצף החיים בעבור נערות במצבי מצוקה. מכיוון שליווי של מרפאה בעיסוק מציע סיוע בפתרון בעיות יעיל לקושי שעולה בתחום העיסוק של מיניות, הדגש התפקודי הייחודי למקצוע הריפוי בעיסוק עוקף את החשש לגעת בנושאים אינטימיים ומספק מרחב בטוח ומוגן לכך. לטיפול בריפוי בעיסוק יש

מקורות

ברגר, ר' ושכטר, י' (1987). נערות במצוקה - קבוצה בצומת של סיכונים. *חברה ורווחה*, ז', 344-356.

ברקוביץ-רומנו, א' וזהבי, א' (2014). סוגי השיח המגדרי והשפעתם על מדיניות, פרקטיקות ואתגרים בג'וינט ישראל. *עט השדה*, 14, 16-32.

ברקוביץ-רומנו, א', קרומר-נבו, מ' וקומם, מ' (2013). גוף הידע המחקרי בישראל על נערות במצבי מצוקה: סקירה היסטורית מפרספקטיבה פמיניסטית. *חברה ורווחה*, לג, 7-39.

ועדת המתע"מ המחודש. (2016). *העשייה המקצועית בריפוי בעיסוק בישראל - מרחב ותהליך*. תל אביב: העמותה הישראלית לריפוי בעיסוק.

חטר ישי, ג' (2018). ריפוי בעיסוק בתחום הווגיות והמיניות – תיאור מקרה: התערבות קבוצתית בקרב בוגרים צעירים המתמודדים עם מוגבלות פסיכיאטרית. *כתב עת ישראלי לריפוי בעיסוק (IJOT)*, 27(2), H117-H103.

כאהן-סטרבצ'נסקי, פ', יורוביץ, ל', קונסטנטינוב, ו' ואפרתי, ר' (2005). *מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנערות וצעירות - משרד הרווחה (דמ-04-534)*. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

כפר ילדים ונוער אהבה - אודותינו. (2018). גדלה מתוך: <http://www.villageahava.org/%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%A0%D7%95>

למקצוע הריפוי בעיסוק הכוח להציע תרומה חברתית ניכרת לאוכלוסיות במצבי מצוקה. הטיפול בריפוי בעיסוק ממוקד לקוח ומביא בחשבון את ההקשר הסביבתי, התרבותי והפוליטי (המתע"מ המחודש, 2016). לכן מקצוע זה יכול לפעול להשמעת הקול התפקודי שנפגע באוכלוסיות אלו, מה שיכול להוביל לפיתוח תיאוריה ופרקטיקה ייחודית, הרלוונטית ביותר לאוכלוסיות מוחלשות הסובלות מהדרה עיסוקית ומאי-שוויון חברתי. לצורך כך, דרושה הרחבה ניכרת של תקנים ושילובן של מרפאות בעיסוק במגוון המענים התומכים שיש לאוכלוסייה זו בקהילה (כדוגמת מועדונית יום, בית חם) ובמעני השמה חוץ-ביתית כגון פנימיות, מרכזי חירום ומרכזי הגנה. וכן, חשוב לקדם את ההיבט מחקרי הנוגע לטיפול בריפוי בעיסוק עם אוכלוסיות במצבי מצוקה ולפתח מודלים להתערבות מתאימה.

סיכום

בתיאור מקרה זה הוצגה סדנת התבגרות ומיניות באוריינטציה תפקודית לאוכלוסיית נערות במצבי מצוקה בהנחיית מרפאה בעיסוק. בנימה אישית, כמרפאה בעיסוק, העובדת בעשור האחרון עם אוכלוסיית ילדים ובני נוער במצבי מצוקה, אשר הוצאו מבתיהם, אני נוכחת לדעת עד כמה למקצוע זה יש פוטנציאל במתן שירות משמעותי לאוכלוסייה המגיעה ממצבי מצוקה קשים ועל ידי כך ליטול חלק מהותי בקידום רמת הצדק העיסוקי בחברה שבה אנו חיים. יש אפוא צורך להרחיב את שירותי הריפוי בעיסוק לאוכלוסיות במצבי מצוקה ולקדם את העשייה המקצועית בתחום העיסוק של מיניות. ועוד, מומלץ לפתח את המחקר בנושא מתן שירות בריפוי בעיסוק לאוכלוסיות במצבי מצוקה בכלל ובתחום המיניות בפרט ולהמשיך ולפתח מודלים להתערבות בהתאם.

- American Occupational Therapy Association. (AOTA). (2014). Occupational therapy framework: Domain and process (3rd edition). *American Journal of Occupational Therapy*, 68 (Suppl. 1), S1-S48. doi:10.5014/ajot.2014.682006
- American Occupational Therapy Association. (2018). AOTA's societal statement on stress, trauma, and posttraumatic stress disorder. *American Journal of Occupational Therapy*, 72(Suppl. 2), 7212410080p1-7212410080p3. doi: 10.5014/ajot.2018.72S208
- Couldrick, L. (2005). Sexual expression and occupational therapy. *British Journal of Occupational Therapy*, 68, 315-318. doi.org/10.1177%2F030802260506800705
- Duncan, P., Hagan, J. F. & Shaw, J. S. (2017). Promoting healthy sexual development and sexuality. In P. Duncan, J. F. Hagan, & J. S. Shaw (Eds.), *American Academy of Pediatrics. Bright futures: Guidelines for health supervision of infants, children, and adolescents* (4th ed) (pp. 217-228). Elk Grove Village, IL: American Academy of Pediatrics: IL.
- Fraser, K., MacKenzie, D., & Joan V. (2017). Complex trauma in children and youth: A Scoping review of sensory-based interventions. *Occupational Therapy in Mental Health*, 33(3), 199-216. doi: 10.1080/0164212X.2016.1265475
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים: סקירת השירותים החברתיים 2015. (2016). נדלה מתוך: <http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/SocialServicesReview/Pages/Reviewofsocialservicesin2016.aspx>
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים: ילדים הזקוקים לסידור חוץ בית: (2018). נדלה מתוך: http://www.molsa.gov.il/Populations/Youth/ChildrenAtRisk/ExtraHomeChildren/Pages/MT_01_01_04.aspx
- רסנר, נ' (2014). נעלמות מתחת לרדאר: תפיסת הסינע של נערות במצבי מצוקה קשים. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך", האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רסנר, נ' וועירא, ע' (2014). נערות במצבי מצוקה קשים סקירת ספרות. ירושלים: מכון חרוב (גרסא אלקטרונית). http://www.haruv.org.il/_/Uploads/dbsAttachedFiles/minorGmail.pdf
- תע"ס 17.1 למדיניות הטיפול בנערות וצעירות. (2008). נדלה מתוך: http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Regulations/SocialRegulations/Documents/%D7%A4%D7%A8%D7%A7%2017-%D7%98%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%9C%20%D7%91%D7%A0%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%AA%20%D7%91%D7%9E%D7%A6%D7%95%D7%A7%D7%94/17_1.pdf

- Mc Grath, M., & Sakellariou, D. (2016). Why has so little progress been made in the practice of occupational therapy in relation to sexuality? *American Journal of Occupational Therapy*, 70(1), 1-5. doi: 10.5014/ajot.2016.017707
- McKenna, K., & Summerville, P. (1998). Sexuality education and counselling for individuals with a spinal cord injury: Implications for occupational therapy. *British Journal of Occupational Therapy*. 61(6), 275-279. <https://doi.org/10.1177/030802269806100612>
- Pollard, N., Kronenberg, F., & Sakellariou, D. (2008). Occupational apartheid. In N. Pollard., D. Sakellariou., & F. Kronenberg (Eds.), *A political practice of occupational therapy* (pp. 55-68). Edinburgh, UK: Churchill Livingstone Elsevier.
- Sakellariou D, Simó Algado S (2006a) Sexuality and occupational therapy: exploring the link. *British Journal of Occupational Therapy*, 69(8), 350-56.
- Sakellariou D, Simó Algado S (2006a) Sexuality and occupational therapy:exploring the link.*British Journal of Occupational Therapy*, 69(8), 350-56.
- Pollard, N., & Sakellariou, D. (2007). Sex and occupational therapy: Contradictions or contraindications? *The British Journal of Occupational Therapy*, 70,
- Johnson, S. L., Blum, R. W., & Cheng, T.L. (2014). Future orientation: a construct with implications for adolescent health and wellbeing. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 26, 459–468. doi: 10.1515/ijamh-2013-0333
- Katz, N., & Hartman-Maeir, A. (2011). Higher-level cognitive functions. In N. Katz (Ed.), *Cognition and occupation across the life span: Neuroscience, neurorehabilitation and models for intervention in occupational therapy* (3rd ed.) (pp. 3-28). Bethesda, MD: AOTA Press.
- Kielhofner, G. (2008). *Model of human occupation: Theory and application*. Baltimore, MD: Lippincott Williams & Wilkins.
- Kronenberg, F., Simó Algado, S., & Pollard, N. (Eds.) (2005). *Occupational therapy without borders: learning from the spirit of survivors*. Oxford, UK: Elsevier-Churchill Livingstone.
- Lee, D. (2012). *Recovering from Trauma using compassion focused therapy*. London, UK: Robinson.
- MacRae, N. (2010). Sexuality and aging. In R. H. Robnett & W. C. Chop (Eds.), *Gerontology for the health care professional* (pp. 235–258). Sudbury, MA: Jones and Bartlett.

- resilient adolescents construct their future. *International Journal of Behavioral Development*, 32. 272-282. <https://doi.org/10.1177%2F0165025408090970>
- Toglia, J., & Berg, C. (2013). Performance-based measure of executive function: Comparison of community and at-risk youth. *American Journal of occupational therapy*, 67(5), 515-523. doi: 10.5014/ajot.2013.008482.
- Townsend, E., & Wilcock, A. (2004). Occupational justice and client-centered practice: A dialogue in progress. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 71(2), 75-85. doi: 10.1177/000841740407100203
- 362-365. <https://doi.org/10.1177%2F030802260707000807>
- Sakellariou, D., Simó Algado, S. (2006a). Sexuality and occupational therapy: Exploring the link. *British Journal of Occupational Therapy*, 69(8), 350-356. <https://doi.org/10.1177%2F030802260606900802>
- Sakellariou, D., & Simó Algado, S. (2006b). Sexuality and disability: A Case of occupational injustice. *British Journal of Occupational Therapy*, 69(2), 69-76. <https://doi.org/10.1177%2F030802260606900204>
- Seginer, R. (2008). Future orientation in times of threat and challenge: How